

גויעתה הממושכת של העבדות

בפרשת משפטים נגלית לעינינו אחת התכונות הסגנוניות החשובות בתורה: המעבר שלה מסיפור למצוות. עד כה, ספר שמות היה בעיקר סיפורי: סיפור שעבודם של בני ישראל במצרים ומסעם אל החופש. והינה מגיעה כאן חקיקה מפורטת, חוקת החירות.

הדבר אינו מקרי. הוא מהותי. ביהדות, החוקים והמשפטים צומחים מן החוויה ההיסטורית של העם. מצרים הייתה בית היוצר לנשמת האומה העברית: זיכרונה היה לבני ישראל סמינר מתמשך באומנות החופש. הוא לימד אותם איך זה להיות בצד הלא נכון של יחסי הכוח. "וְאַתֶּם יִדְעֶתֶם אֶת נַפְשׁ הַגֵּר, כִּי גֵרִים הָיִיתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם", כמאמרה המהדהד של פרשתנו (שמות כג, ט). עם ישראל נצטווה לא לשכוח לעולם את טעמה המר של העבדות, כדי שלא יראה אף פעם את החופש שלו כמוכּן מאליו - שכן אם כך יעשה, יאבד אותו.

פתיחתה של פרשתנו מבהירה זאת היטב. כיוון שעד כה קראנו על הניסיון ההיסטורי של בני ישראל כעבדים, הדינים הראשונים בפרשת משפטים עוסקים בעבדות. ולא רק מה שנאמר בדינים אלה מרתק - אלא גם מה שלא נאמר בהם.

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

לא נאמר בהם "העבדות אסורה". ודאי שראוי היה לעשות כן. האיך זאת תכליתו של כל הסיפור עד כה? אחיו של יוסף מכרו אותו לעבדות. גם הוא, בתוקף תפקידו כמשנה למלך מצרים, צפנת פענח, מאיים עליהם שייקח אותם לעבדים. כעבור דורות קם מלך חדש על מצרים, אשר לא ידע את יוסף, וכל בני ישראל נעשים עבדים למצרים. העבדות, ממש כמו הנקמה, היא מעגל קסמים שאין לו סוף טבעי. ואם כך, למה לא להכתיב לו סוף על-טבעי? מדוע לא אסר ה' להחזיק עבדים?

התורה כבר נתנה לנו תשובה משתמעת. שינוי טבע האדם אפשרי, אבל דרוש לו זמן. זמן בקנה מידה עצום. מאות שנים. אלפי שנים אפילו. אין כמעט ספק שעל פי מערכת הערכים של התורה, הפעלת כוח מצד אדם על אדם אחר בלי הסכמתו של האחרון היא פגיעה יסודית בכבוד האדם. כך לא רק בעניין יחסי אדון ועבד. כך הוא גם, על פי כמה מגדולי חכמינו, לגבי יחסי מלך ונתינים, שליטים ונשלטים. הגמרא (שבת פח ע"א) אומרת שאילו באמת כפה ה' על ישראל "הר כגיגית", כלומר כפה עליהם את הר סיני ואת התורה שניתנה בו כאילו כיסה אותם בגיגית, היה בכך משום הפרה יסודית של הברית עצמה. אנחנו עבדיו של ה' רק מפני שאבותינו בחרו בכך בחירה חופשית (ראו בפרק האחרון בספר יהושע: יהושע מציע שם לעם את האפשרות להסתלק לאלתר מן הברית ולצאת ממנה לחופשי, אם רק ירצה).

העבדות אמורה אם כן להיבטל מן העולם, אבל ה' אינו כופה על עמו להשתנות מהר מכפי שרצונו החופשי מאפשר: זהו עקרון יסודי ביחסי ה' איתנו. על כן, פרשת משפטים אינה מבטלת את העבדות אלא מתניעה תהליך שיובייל את בני ישראל

לעשות זאת בקצב שלהם ומתוך הסכמה, וזאת באמצעות סדרה של דינים חשובים. הנה היא:

כִּי תִקְנֶה עֶבֶד עִבְרִי, שֵׁשׁ שָׁנִים יַעֲבֹד וּבִשְׁבַעַת יֵצֵא לְחֻפְשֵׁי חָנָם. אִם בְּגֹפוֹ יָבֵא, בְּגֹפוֹ יֵצֵא. אִם בַּעַל אִשָּׁה הוּא. וַיֵּצֵא אִשְׁתּוֹ עִמּוֹ. אִם אֲדֹנָיו יִתֵּן לוֹ אִשָּׁה וַיִּלְדָה לוֹ בָּנִים אוֹ בָנוֹת. הָאִשָּׁה וַיִּלְדֶיהָ תִהְיֶה לְאֲדֹנֶיהָ וְהוּא יֵצֵא בְּגֹפוֹ. וְאִם אָמַר יֹאמֶר הָעֶבֶד "אֶהְבֹתִי אֶת אֲדֹנִי אֶת אִשְׁתִּי וְאֶת בְּנֵי, לֹא יֵצֵא חֻפְשִׁי", וְהִגִּישׁוּ אֲדֹנָיו אֶל הָאֱלֹהִים וְהִגִּישׁוּ אֶל הַדָּלֶת אוֹ אֶל הַמְּזוּזָה וְרָצַע אֲדֹנָיו אֶת אָזְנוֹ בַּמַּרְצֵעַ וְעָבְדוֹ לְעֹלָם (שמות כא, ב-1).

מהי הפעולה שעושים דינים אלה? ראשית, מתחוללת כאן תמורה יסודית במהותה של העבדות. מעתה אין היא מעמד תמידי, אלא תנאי זמני. עבד עברי משחרר אחרי שש שנים. הוא (או היא) יודעים זאת. החירות מחכה לעבד, לא כגחמה של אדונו אלא כצו אלוהי. כאשר אדם יודע שבעוד זמן מוגדר ישתחרר, הוא עבד בגופו – אך בתודעתו הוא אדם חופשי שאיבד את חירותו לזמן מה. וזה לעצמו מהפכני.

אך זה לעצמו אינו מספיק. שש שנים הן זמן רב. כאן בא לעזרת העבד מוסד השבת, הקובע כי ליום אחד מדי שבוע יכול העבד לנשום אוויר חופשי. לאף אחד אין רשות לצוות עליו לעבוד. הדבר נאמר כבר בעשרת הדיברות בפרשת השבוע שעבר. בעשרת הדיברות שבספר דברים מנוחתם של העבדים והאמות מודגשת במיוחד, וזכר עבדות מצרים והגאולה ממנה הוא הנימוק העיקרי שם למנוחת השבת:

שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וְעֵשִׂיתָ כָּל מְלֹאכְתְּךָ, וַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ. לֹא תַעֲשֶׂה כָּל מְלֹאכָה אַתָּה וּבִנְךָ וּבִתְּךָ וְעַבְדְּךָ

וְאִמְתְּךָ וְשׁוֹרְךָ וְחֲמֹרְךָ וְכָל בְּהֵמְתְּךָ וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ לִמְעַן יָנוּחַ עִבְדְּךָ וְאִמְתְּךָ כָּמוֹךָ. וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיֵּצֵאֲךָ ה' אֱלֹהֶיךָ מִשָּׁם בְּיַד חֲזָקָה וּבְיָרֵעַ נְטוּיָהּ. עַל כֵּן צִוְּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ לַעֲשׂוֹת אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת (דברים ה, יב-יד).

בדיני העבד שבפתח פרשתנו, שציטטנו לעיל, אפשר לראות שהתורה מודעת היטב גם לכך שלא כל עבד רוצה חירות. גם דבר זה עולה מקורות עם ישראל בראשיתו. בשנות הנדודים במדבר, בני ישראל הביעו כמה פעמים רצון לחזור למצרים. הם אמרו, "זָכַרְנוּ אֶת הַדָּגָה אֲשֶׁר נָאֵכַל בְּמִצְרַיִם חָנָם, אֶת הַקֶּשֶׂאִים וְאֶת הָאֲבֻטָּחִים וְאֶת הַחֻצִיר וְאֶת הַבְּצָלִים וְאֶת הַשּׁוּמִים" (במדבר יא, ה)

כפי שמעיר רש"י, את הביטוי "חינם" בפסוק הזה אין להבין כפשוטו. הרי בני ישראל שילמו על מזונם בעבודת פרך ואף בחייהם. "חינם" כאן אינו "באפס מחיר" אלא "חינם מן המצוות". לחופש יש מחיר גבוה ונעלה: אחריות מוסרית. רבים הפגינו לאורך ההיסטוריה את מה שארך פרום כינה "מנוס מחופש". ז'אן ז'אק רוסו סבר שצריך "לאלץ אנשים להיות חופשיים" – תפיסה שהולידה, כעבור שנים, את משטר הטרור שלאחר המהפכה הצרפתית.

התורה אינה מאלצת אנשים להיות חופשיים, אבל היא מצווה על טביעת אות קלון בסרבני החופש. כפי שראינו בפסוקים שציטטנו מתחילת פרשתנו, אם עבד מסרב להשתחרר אדונו לוקח אותו אל מזוזת הדלת ורוצע את אוזנו במרצע. רש"י מסביר:

ומה ראה אֵזן להירצע מכל שאר אברים שבגוף? אמר ר' יוחנן בן זכאי: ...אוֹזֵן שֶׁשֶׁמְעָה עַל הַר סִינַי "כִּי לִי

בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עֲבָדִים" והלך וקנה אדון לעצמו, תירצע. ר' שמעון היה דורש מקרא זה כמין חומר (רצה לומר: קשר צרור מבושם שתולין בצוואר לתכשיט): מה נשתנו דלת ומזוזה מכל כלים שבכית? אמר הקב"ה, דלת ומזוזה, שהיו עדים במצרים כשפסחתי על המשקוף ועל שתי המזוזות, ואמרתי "כִּי לִי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עֲבָדִים" - עבדי הם ולא עבדים לעבדים, והלך זה וקנה אדון לעצמו - יירצע בפניהם.

עבד יכול להישאר עבד, אך הוא חייב לקבל תזכורת מכאיבה לכך שלא זהו רצון ה' לגבי עצמו הנבחר. דינים אלה חוללו דינמיקה שהובילה לבחירה חופשית של האדם בביטול העבדות.

ואכן, מובילי המסע הציבורי לביטול סחר העבדים בבריטניה היו מאמינים דתיים - קוויקרים, מתודיסטים ואוונגליסטים, הידוע בהם ויליאם וילברפורס. השראתם באה להם מסיפור יציאת מצרים ומייעודו של הנביא ישעיהו "לְקַרְא לְשָׁבוּיִם דְּרוּר וְלְאֲסוּרִים פֶּקַח קוֹחַ" (ישעיהו סא, א).

בארצות הברית בוטלה העבדות רק לאחר מלחמת אזרחים, והיו שם מי שציטטו מן התנ"ך להגנת העבדות. על כך אמר אברהם לינקולן בהשבעתו לכהונתו השנייה:

אלו ואלו קוראים באותו תנ"ך ומתפללים לאותו אל, אבל כל צד קורא לעזרת האל הזה נגד האחר. אולי משונה הוא שאנשים מעזים לבקש מאל-צדק עזרה בהוצאת לחמם מזעת אפם של אנשים אחרים, אך הבה לא נשפוט פן נישפט.

על ביטול העבדות בארה"ב השפיע במידה רבה האשרור שנתנה הכרזת העצמאות האמריקנית לכך ש"כל בני האדם נבראו שווים", ושבוראם חנן אותם בזכויות שאין להכחישן, ובתוכן הזכויות "לחיים, לחירות ולבקשת האושר". תומס ג'פרסון, שכתב מילים אלו, היה בעצמו בעל עבדים. אך כזה הוא כוחם הסמוי של אידאליים: הם גורמים לאנשים להבין כי כאשר הם עומדים על זכותם לחופש ולכבוד אך שוללים אותה מאחרים, הם חיים בסתירה. ואז מתחיל השינוי לנבוט לאיטו.

אם יש לנו דבר-מה ללמוד מההיסטוריה, זהו הדבר: שלא לזהים יש סבלנות, אף כי מרבים להתגרות בה. הוא רצה שהעבדות תבוטל, אבל רצה שיחליטו על כך אנשים חופשיים שיבינו בעצמם שהיא רעה ומחוללת רוע. אלוהי ההיסטוריה, שלימד אותנו ללמוד היסטוריה, האמין שיום יבוא ונלמד את לקח ההיסטוריה: שהחופש אינו ניתן לפיצול. אם באמת חפצים אנו בחופש, עלינו להקנותו גם לאחרים.

סביב שולחן שבת

- איך עוזרים לנו הסיפורים והזיכרונות המשפחתיים לבחור נכון היום?
- מדוע נרתעים אנשים רבים מהחופש ומעדיפים מגבלות, גם כשהם יכולים לבחור בחופש?
- למה לדעתכם העדיף ה' לנהוג בפגמינו המוסריים סבלנות ולא להתערב מייד? האם יש בתנ"ך עוד סוגיות שבהן הוא בחר כך?